

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI - VI

**SEKÜLERLEŞME
VE
DİNÎ CANLANMA**

**SEMPOZYUM
(22-23 EKİM / OCTOBER 2008 ANKARA)**

**YAYINA HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Ali İsra GÜNGÖR**

ANKARA 2008

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ

Yayın No: 6

ISBN: 978-975-94505-4-0

Bütün Yayın Hakları Türkiye Dinler Tarihi Derneği'ne Aittir.

Birinci Baskı: Kasım 2008, 700 Adet

SEKÜLERLEŞME VE DİNİ CANLANMA / DİNİN GELECEĞİ

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük
Türkiye Dinler Tarihi Derneği Başkanı

Değerli Misafirler! Kıymetli Katılımcılar! Sayın Basın Mensupları!

Türkiye’de ve Dünyada Dinler Tarihi

Türkiye Dinler Tarihi Derneği (TÜDTAD/TAHR) ile Uluslararası Dinler Tarihi Derneği’nin (IAHR), Türkiye Dinler Tarihi Derneği’nin ev sahipliğinde, ortaklaşa gerçekleştirdiği “Sekülerleşme ve Dinî Canlanma” konulu “Özel Konferans” hakkında bilgi vermeden önce, katılımcılara, Türkiye’de Dinler Tarihi’nin ve Türkiye Dinler Tarihi Derneği’nin tarihî süreci hakkında kısa bir bilgi sunmakta fayda görüyorum.

Türkiye’de Modern anlamda Dinler Tarihi geleneğinin başlangıcı, hemen hemen Batı ile aynı döneme denk gelmektedir. Çünkü 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebi’nde Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi) ve İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde, 1873 yılında, Tarih-i Umumî ve İlm-i Esatir-i Evvelîn dersi okutulmuştur. İkinci Meşrutiyet’ten sonra, 13 Şubat 1910 tarihinde kabul edilen Medaris-i İlmiye Nizamnamesi’nin Ulûm-i Şer’iye Şubesi’nde, Tarih-i Edyan dersleri yer almıştır. 1913 yılında açılan Medresetü’l- İrşad’ın Vaizlik Şubesi’nde, 1914 yılında Dar’ül- Fünûn’daki Şer’î İlimler Şubesi’nde ve 1918 yılında Medresetü’l-Mütehassisin’in Medrese-i Süleymaniyye ismini almasından sonra da burada Dinler Tarihi (Tarih-i Edyan) dersi okutulmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) ile Medrese-i Süleymaniye İlahiyat Fakültesi ismini almış ve bu Fakülte’nin Ders Programı’na “Türk Tarih-i Dinîsi” (Türk Din Tarihi) ile “Tarih-i Edyan” (Dinler Tarihi) birlikte girmiştir. Bu fakültenin 1933 yılında kapatılmasından sonra açılan İslâm Tetkikleri Enstitüsü’nde de “Türk Dinleri ve Mezhepleri” ile “Umûmî Dinler Tarihi” varolmuştur. Bu Enstitünün kapatıldığı 1936 yılından 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılışına kadar Dinler Tarihi dersinin okutulmasına ara verilmiştir. Bu dönemlerde Dinler Tarihi ile ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Şemsettin Sami’nin Esâtîr’i (1878); Ahmet Mithat Efendi’nin Tarih-i Edyan’ı (1911), Mahmud Es’ad b. Emîn Seydişehirî’nin Tarih-i Edyan’ı (1911-1912), M. Şemseddin (Günaltay)’ın Tarih-i Edyan’ı (1922), Hilmi Ömer Budda’nın Dinler Tarihi (1935) ve Ömer Rıza Doğrul’un Yeryüzünde Dinler Tarihi (1947) bu çalışmalardandır. Bu dönemlerden önce de Türkler arasında Dinler Tarihi’nin bir geleneği oluşmuş, zaman zaman farklı anlayışlar olsa da, genelde önem verilen ve Padişahların iltifatına mazhar olan derslerden olmuştur. Bu gelenek, Miladî 12.Yüzyılda Türk Bilim adamlarından Ebu’l Feth Muhammed b. Abdilkerim eş- Şehristânî’nin (Öl. 548/1183) “el-Milel ve’n Nihal” adlı eseri ile yerleşmiş ve 19. Yüzyıla kadar gelmiştir. Bu geleneğin devam etmesinde, Dinler Tarihi’ne önem verilmesinde, kanaatime göre, Osmanlı Padişahları’nın, liderlerinin ve bilim adamlarının yaklaşımı/bakışı etkili olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman’nın Süleymaniye Camii Vakfiyesi’ne, Süleymaniye Camii İmamı’nda aranacak vasıflar arasına, “İslâm’ın yüce gerçeğini ortaya koyabilmesi için Mukayeseli Dinler ve Dinler Tarihi’ni bilecektir” şartını koydurması, Batı Dünyası’nda Dinler Tarihi’nin öneminin fark edildiği yüzyıldan 4 yüzyıl önce fark edilmesi çok önemli bir örnek olmalıdır.

Türkler arasında devam eden Dinler Tarihi geleneği, Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de gelişerek devam etmiştir. Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak 1949 yılında açılan İlahiyat Fakültesi Programı'nda Dinler Tarihi dersi yer almış ve bir dönem Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (IAHR)'nin de başkanlığını yapmış olan Alman asıllı Dinler Tarihçisi Prof.Dr. Annemaria Schimmel, İlahiyat Fakültesi'nde 5 yıl (1954-1959) Dinler Tarihi dersini okutmuştur. Schimmel'in ders notları, 1955 yılında, Dinler Tarihine Giriş ismi ile Ankara'da basılmıştır. Schimmel'in Asistanı ve Günümüzdeki Türkiye Dinler Tarihi Geleneği'nin ve "Türk Dinler Tarihi Ekolü"nü'nün mimarı saygı değer Hocam merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dur. Buradaki Din Bilimcileri'nin çoğunun da hocası olan Hikmet Tanyu ile Türkiye'deki Modern Dinler Tarihi'nin temeli atılmıştır. Bu vesile ile Hikmet Tanyu Hocamız başta olmak üzere verimli çağlarında ve genç yaşlarda elim bir trafik kazasında kaybettiğimiz Dinler Tarihçilerimiz Prof.Dr. Günay Tümer ile Prof.Dr.Şaban Kuzgun'u rahmetle ve minnetle anmayı başta gelen görevimiz bilmekteyim.

Günümüz Türkiye'si'nde 22 İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi Anabilim Dalı vardır ve çok sayıda Dinler Tarihçisi bilim adamı yetişmiştir. Bu Dinler Tarihçileri, Türkiye Dinler Tarihi Derneği (TÜDTAD) adı ile 1994 yılında bilimsel bir dernek kurmuşlardır. 1994 yılında kurulmuş olan ve Türkiye'de 22 Üniversite bünyesinde mensupları bulunan Türkiye Dinler Tarihi Derneği, "akademik nitelikli" bir dernektir. Derneğin amacı; akademik bir ciddiyet ve sorumluluk içerisinde faaliyette ve neşriyatta bulunmak, Dinler Tarihi alanına giren konularda bilimsel toplantılar düzenlemek, araştırmalar yapmak ve yaptırmaktır. Bu noktada Derneğimiz; Dinler Tarihi Derneği geleneğine uygun olarak, Doğu-Batı yakınlaşmasında, dinlerarası ve uluslararası ilişkilerde, "Dinler Tarihi bilgisinin ve kültürünün" inkâr edilemez bir yere sahip olmasını göz önünde bulundurarak, Dinler Tarihi alanında toplantılar ve bilimsel çalışmalar gerçekleştirmekte; yakın disiplin ve bilim dallarına ilişkin kurumlar ile amaçlarının öngördüğü doğrultuda işbirliğinde bulunmakta; bilimsel nitelikte millî ve milletlerarası düzeyde kongre, sempozyum, seminer, konferans ve açık oturumlar düzenlemektedir.

100 civarında üyesi olan Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin, kuruluşundan bu yana çeşitli tarihlerde Millî ve/veya Milletlerarası düzeyde gerçekleştirdiği Bilimsel Toplantılarda sunulan tebliğleri yayınladığı Dinler Tarihi Araştırmaları isimli periyodik bir yayın organı vardır.

Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2004 yılında Avrupa Din Bilimleri Derneği (EASR)'nin, 2005 yılında da Uluslar arası Dinler Tarihi Derneği (AHR)'nin üyesi olmuştur.

Türkiye Dinler Tarihi'nin de üyesi olduğu Dinler Tarihçileri'nin günümüzdeki en önemli kuruluşu olan Uluslararası Dinler Tarihi Cemiyeti (Association Internationale pour L' Histoire des Religions=IAHR), Eylül 1950 yılında Avrupalı bilimadamları tarafından altıncısı Amsterdam'da (Hollanda) yapılan Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi'nde kurumsallaşmıştır. Ancak IAHR'nin, resmî olarak kurulmasından önce çeşitli Dinler Tarihi Toplantıları yapılmış ve Derneğin kurumsallaşmasının temelini bu toplantılar oluşturmuştur. Bu toplantıların ilki, 1900 yılında Paris'te yapılmıştır. Bu toplantılar, şartlarına bağlı olarak devam etmiş ve Dinler Tarihi için önemli bir dönüm noktası olan 1950 Amsterdam kongresine kadar resmî bir cemiyete sahip olmadan faaliyetlerini sürdürmüştür. Dinler Tarihçisi ve Din Fenomenoloğu Gerardus Van der Leeuw'ün (öl. 1950) başkanlığında Amsterdam'da toplanan Dinler Tarihçileri kongresi, Uluslar arası Dinler Tarihi Araştırmaları Cemiyeti (The International Association for the Study of the

History of Religions) adı ile bir kurumun oluşmasını sağlamıştır. Bu cemiyet, 1955 yılında Roma'da dönemin başkanı İtalyan Dinler Tarihçisi Rafaele Pettazzoni (ö. 1956) önderliğinde yapılan İkinci Genel Kurulu'nda adını, Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (IAHR) olarak değiştirmiş ve günümüze bu isim ile gelmiştir. Günümüzde de IAHR, Kongre geleneğini 1900 Paris toplantısına kadar dayandırmakta ve her beş yılda bir, farklı bir üye ülkede Genel Kurulu'nu yapmaktadır. Dinler Tarihi Derneği, 1900 yılında başladığı faaliyetleriyle ve 1950 yılında resmen kurumlaşması ile hemen hemen dünyadaki en eski ve en köklü bilimsel organizasyondur.

IAHR, kuruluşundan itibaren Dinler Tarihi'nin ana konularının yanı sıra metodolojisine yönelik çok önemli yayımlar da yapmıştır/yapmaktadır. Bu yayınların başında; Derneğin resmî yayın organı niteliğindeki Numen Dergisi gelmekte ve 1954 yılından itibaren E. J. Brill Yayınevi (Hollanda) tarafından yayınlanmaktadır.

IAHR'nin bir önceki Genel Başkanı Prof. Dr. Peter Antes Bey ile yeni Başkanı Prof. Dr. Rosalind Hackett Hanımefendi de aramızdadırlar. IAHR yönetim kurulu üyeleri ve Numen Dergisi'nin sorumlusu arkadaşlar da Toplantımızı şereflendirmişlerdir. Bu vesile ile kendilerine teşekkür ediyor ve hoşgeldiniz diyorum.

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Faaliyetleri ve Sekülerleşme/Laiklik konulu "Özel Konferans"

Dinler Tarihi; bilindiği gibi, dinlerin ve dinler ile ilgili konuların doğru tanınmasına ve anlaşılmasına katkı sunan, konuları bakımından Çağ'ın "merkezî bilim dalı" haline gelen bir bilim dalıdır. Dünyada barışın, uzlaşmanın ve ilişkilerin olumlu gelişmesinde dinlerin ve dinler ile ilgili konuların doğru bilinmesinin, doğru anlaşılmasının ve doğru algılanmasının büyük bir rolü vardır. Bundan dolayı Dinler Tarihi'nin önemi, "küreselleşen ve bilişimin öne çıktığı dünyada" daha net olarak kendini hissettirmektedir. Bu bilim dalı bütün dünyada öne çıkmış ve yaptığı çalışmalarla hem kendi alanına hem de diğer bilim alanlarına ışık tutmuştur. Böyle önemli bir bilim dalı mensuplarının oluşturduğu Türkiye Dinler Tarihi Derneği, çalışma alanları ve konuları itibari ile ülkemiz ve milletimiz için olduğu kadar dünya için de önemli kuruluşlardan biri hüviyetini elde etmiştir. Derneğimiz, her türlü faaliyetinde, bilimsel ölçüler içerisinde, ülkemizdeki ve dünyadaki gelişmeleri dikkatle takip eden, değerlendiren ve sorunların çözümüne öncelik veren bir kuruluştur. Çünkü Dinler Tarihi'nin konuları, geçmişte tartışılmış, günümüzde tartışılan ve gelecekte de tartışılacak konulardır. Bu tartışmaların seviyeli hale getirilmesi ve "yol gösterici" bir konuma kavuşturulması; bilgilerin doğru olarak ortaya konulmasına ve ilmi platformlarda tartışılmasına bağlıdır. Bu platformu oluşturmayı, seviyeli ve bilimsel ortamda meselelere yaklaşmayı ilke edinen Türkiye Dinler Tarihi Derneği; yüzyıllardan beri devam edip gelen, değişik zamanlarda ve mekânlarda kısmen ele alınıp tartışılan konuları toplu olarak "ortak bir platform"da tartışmayı hedeflemiştir, hedeflemektedir. Açılışını yapmakta olduğumuz Toplantı'nın konusu da, bize göre, tartışılmış ve tartışılmakta olan önemli konular arasındadır.

Derneğimiz, kuruluş amacına uygun olarak, hem Dinler Tarihi alanına hem Türk Kültürüne hem de bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmalarını sürdürmektedir. Derneğin kuruluş yılı olan 1994 yılından bu tarafa, millî veya milletlerarası nitelikli 7 toplantı yapılmıştır. Açılışını yaptığımız "Özel Konferans", bu toplantıların sekizincisidir.

IAHR'nin de katılımı ile Türkiye Dinler Tarihi Derneği olarak bu Özel Konferans'ı, yaklaşık 3 yıl önce düşündük ve 2006 yılında gerçekleştirmeyi planladık. Gündeme gelen birkaç konu içerisinde bu konu üzerinde mutabakat sağladık. 2005 yılında Tokyo/Japonya'da yapılan Dünya'nın her tarafından din bilimcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen ve bir hafta devam eden (24-30 Mart 2005) "Din: Çatışma ve Barış" konulu Uluslararası Dinler Tarihi Derneği'nin XIX. Dünya Kongresi'nde İAHR Yönetim Kurulu ile bir araya gelerek ilkeler üzerinde ve 2006 yılında yapılması konusunda anlaşmaya vardık. Ancak Türkiye Dinler Tarihi Derneği olarak biz, hazırlık çalışmalarının ve yazışmaların 2006 yılına yetişmeyeceği kanaatine ulaştığımızdan 2007 yılına ertelenmesini istedik. Yaptığımız ön çalışmalar sonucu, programını sunduğumuz bu Konferansın son şeklini verdik ve yazışmaları sürdürdük. Neticede 22-23 Ekim 2007 tarihinde Ankara'da "Sekülerleşme ve Dinî Canlanma" konusunda yapmayı plânladığımız bu Konferansı plânladığımız şekilde de gerçekleştiriyoruz. Biz bu plânlamayı yaptığımızda "Sekülerleşme, Laiklik ve Dinin Geleceği" Türkiye'nin gündemini çok fazla meşgul etmiyordu. Ancak son zamanlarda Laiklik, Dinin Geleceği ve Türkiye'deki konumu, dünyadaki gelişmeler gündemdeki yerini korumaktadır.

Sekülerleşme ve Dinî Canlanma Toplantısı ve Türkiye

Türkiye'den ve dünyanın değişik ülkesinden bilim adamlarının katılımı ile iki gün devam edecek olan "Sekülerleşme ve Dinî Canlanma" konulu Konferansımızın hedefi; yüzyıllardır devam eden "temel sorunları", günümüz bilgi ve birikimi ışığında, gelişen ve değişen şartlar çerçevesinde bilimsel bir ortamda ele almak ve değerlendirmek; Dinlerin ve o dinleri benimsemiş ülkelerin Sekülerlik, Laiklik ve Dinin Geleceği konusundaki geçmişten geleceğe uzanan çizgide bakışlarını -Deskriptif bir yöntemle -ortaya koymaktır. Çünkü "Avrupa Birliği Süreci"nde hem Türkiye'de hem dünyada hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra (önceki dönemde de yasağa rağmen dindarlık gizli gizli sürmüştür) Rusya'da din/dinler yeniden gündeme gelmiştir/gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki din; XXI. Yüzyıl'ın ayırt edici özelliği olacaktır ve gündemi oluşturacaktır. Bu, Batılı Din Bilimcilerinin de çalışmalarının önemli konuları arasında yer almaktadır.

Bilimadamları;Modernite ile birlikte dinin yok olmayacağını ve sınırlandırılmayacağını, dinî inanç ve uygulamaların "Modern Dünya"da esnek bir şekilde varlığını sürdüreceğinin farkına varmışlardır. Bunun yanında dinî inançların, yeni dinî inanış ve hareketlerin ortaya çıkıp yaygınlaşacağı ve toplumların yaşayışında önemli etkilerinin olacağı tahmin edilen/vurgulanan konulardandır. Bu tahminlerin/yurguların sebebi olarak; tarihin her döneminde dinin bir ihtiyaç olarak görülmesi, en baskıcı rejimlerde bile -tehlikeleri göze alarak- insanların dinî pratikleri yerine getirmiş olması, insanın "inanma duygusu" içinde yaratılması gösterilmektedir. Bütün bu tespitler ve değerlendirmeler çerçevesinde "Din, Sekülerlik, Laiklik, Modernite, Dinî Canlanma ve Dinin geleceği" gibi konular bu Toplantıda bilimsel olarak ortaya konulacak ve tartışılacaktır. Bilim adamlarının bilimsel çalışmalarının özeti ve kişisel yaklaşımını yansıtacak, buradaki görüşler/tartışmalar; değişik ülkelerdeki uygulamaları ve farklı dinlerin aynı konulara bakışını ortaya koyacak ve her ülkede yaşanan bazı sorunlara ışık tutabilecektir. Bu tartışmalar/yorumlar, aynı zamanda hem bilgilenecek hem de bu konularda dünya turu yapmaya imkân verecektir.

“Sekülerleşme ve Dinî Canlanma”; Din Bilimlerinin önemli konularındandır ve geçmişten geleceğe insanlığı ilgilendiren bir alanı kapsamaktadır. Böyle bir konunun uzmanlarınca ele alınmasında, bilimsel bir ortamda tartışılmasında fayda vardır. Çünkü din, geçmişinin olduğu kadar geleceği de merak edilen ve üzerine tezler geliştirilen bir alandır. Dünyadaki “dinî canlanma” olumlu olduğu kadar olumsuz tepkilere de yol açmakta ve dinin/dinî anlayışların geleceği üzerinde fikir üretilmesine neden olmaktadır.

Atatürk ve Türkiye’de Laiklik, Sekülerleşme ve Din Anlayışı

Bu Toplantının, Türkiye’de “Yeni Anayasa Çalışmaları” ile Sekülerleşme, Laiklik, Din-Devlet ilişkileri, Din Öğretimi, din ve vicdan hürriyeti gibi konuların tartışıldığı bir dönemde yapılması tamamen bir tevafuktur/tesadüftür. Bu tevafuk, herhalde iyi bir tevafuk/tesadüf olmalıdır.

Bu süreçte Türkiye’de tartışılan, olumlu ve olumsuz olarak kamuoyuna yansıyan görüşlerin; Atatürk’ün anlayışını tam olarak yansıtmadığını, onun görüşleri ile örtüşmediğini düşünüyorum. Çünkü Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurarken, Din’i bir ihtiyaç olarak görmüş ve Türk Milleti’nin Dinini öğrenmesini istemiştir. Bunun için Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurmuş ve desteklemiştir. O, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı bir Devlet Kurumu haline getirmiş, bütçeden pay ayırmış ve Türk Milleti’ne ayırım gözetmeden hizmet eden bir kurum yapmıştır. Türkçe dinî yayınlar yapılmasını ve Türk Milleti’nin bütün sadeliğiyle Dinini öğrenmesini ve Devletin denetimindeki okullarda öğretilmesini istemiştir. Bu konuda da Türkiye, kendine özgü bir örnektir ve örneği de yine kendisidir.

Bununla Atatürk, Batı’daki Laikliği çok iyi anladığını ortaya koymuştur. Çünkü Batı Dünyası’nda Laiklik, bir yönetim tarzı olmaktan daha çok bir “din anlayışı”dır, dini anlama tarzıdır. Bundan dolayı Batı Kültürü’nde “Laiklik”, Hıristiyanlık ile daha doğrusu Kilise ile ilgili bir terimdir.

“Laiklik”in günümüzde tartışılmasında, herkesin kendine göre anlamasında, Hıristiyanlığı, dolayısıyla Batı Kültürü’nü, kurum ve kurallarıyla, tarihi gelişimiyle bilememenin rolü büyüktür. Belli bir kültüre ait kavramlar, ancak o kültür içerisinde bir anlam ifade eder. Eğer, farklı kültüre ait bir terim geçmişi ve gelişim süreci dikkate alınmadan, bir başka kültüre aktarırsa değişik anlayışların ortaya çıkması çok doğaldır. Bunlardan birisi de Batı Dünyası’nda, özellikle Fransa’da gündeme gelen ve “Kilise’nin devleti yönetmekten ve devlet işlerine karışmaktan elini çekmesi” olarak özetlenecek “Laiklik Anlayışı”dır. Bunun sebepleri arasında; tarihî süreç içerisinde Din ile Kilise’nin, Din ile Devlet’in bir ve bütün olarak görülmesi, “Kilise dışında Kurtuluş”un olmadığı savunulması, “Kilise’nin tek ve yanılmaz otorite” olarak değerlendirilmesi, “ruhbanlık sınıfı”nın bu yanılmaz otoritenin temsilcisi olarak gösterilmesi sayılmaktadır.

Yanılmaz otorite olarak Kutsal Kitabı kabul ederek Kilise’nin ve onu temsil eden kurumlarının otoritesine karşı bir hareket başlatan Martin Luther (1489-1546) ile Batı Dünyası’nda din-devlet, din-yönetim, Kilise-Devlet, Kilise ruhbanlık, regüler-seküler ruhbanlık, ruhbanlık-

laik halk tartışması 16. Yüzyıla damgasını vurmuştur. Bu Yüzyılda Almanya’da başlayan Protestanlık hareketi, İsviçre’de ve Fransa’da yankı bulmuştur. Hatta Protestanlık hareketinin yankısı, Fransa’da ihtilale ve yönetim anlayışının Laikleşmesi sürecine kadar gitmiştir.

“Laiklik Anlayışı”, Batı dünyasında, genel olarak “Modern Çağ”ın başlangıcı kabul edilen Fransa İhtilali ile siyasette ön plana çıkmıştır. “Laik anlayış”, Fransa başta olmak üzere birçok ülkede hem devlet yönetimine hem de anayasalarına farklı şekillerde yansımıştır. Bazılarında din (Kilise) “devlet dini” olarak anayasalarda yer almış, bazı ülkelerde ise devlet din konusunda tarafsız kalmış, bazı devletlerde ise din ayrı bir kurum olarak görülmüş ve devlet örgütü içinde yer almamıştır.

Batı Dünyasındaki bu gelişmeler, uzun süre Müslümanlar arasında yankı bulmamıştır. Çünkü, ilk yüzyıllarda, İslâm Dünyası’nda din-dünya ayrımının öne çıkmadığı, dinî bir yönetimden daha çok adalet ve ehliyete önem verildiği için ciddi sorunlar yaşanmamıştır. Bu sorunların yaşanmamasında İslâm’da “Ruhban Sınıfı Anlayışı”nın olmaması, insanların ruhban olan olmayan, “ruhban-laik”, laik olan laik olmayan gibi ayrımının yapılmamasının rolü olduğu vurgulanan görüşlerdendir. Bu görüşlere göre Hz. Muhammed, “İslam’da ruhbanlık yoktur” diyerek bu ayrımın önünü kesmiş ve devlet yönetiminde adalet ile ehliyeti öne çıkarmıştır. Zaten İslâm, belli bir yönetim modeli yerine belli ilkeler koymuş ve bu ilkelere riayet edildiğinde de insanların huzur içinde yaşayabileceği gerçeğini vurgulamıştır. Bu ilkeler arasında; din ve dünya ayrılığı yerine Dünya ve Ahiret dengesini öne almak; adaletle hükmetmek ve emaneti ehline vermek; “Allah’a ve Ahrete İnanmak, Salih Amel işlemek”; kendisi, çevresi, Milleti ve Devleti için Hayırlı işler yapmak; insanların barış ve huzur içerisinde yaşamasını amaç edinmek de vardır.

Bu bağlamda “Dinler Tarihi Bilimi”nin verileri ve Deskriptif Yöntemi ile dinlere yaklaşıldığında; günümüzde, dinlerin farklılığından çok, arkadaki özünü ve ortak noktalarını öne çıkarmanın önemi görülecektir. Çünkü dinlerin mesajları, bu gözle ve bu anlayışla “yeniden okunursa”; bu “öz”ü yakalamak ve nihai amacın “kurtuluş” olduğunu farketmek mümkün olacaktır. Nihai kurtuluş da; hayatın iyileşmesi, gelişmesi ve derinleşmesi ile yakından ilgilidir. Bazı Din Bilimcilerinin “Dinler ve doktrinler üzerine tartışmayınız. Onların hepsi birdir... Bütün dinler, aslında gereklilik yolunda birer basamaktır. Hiçbiri tehlikeli ve kötü değildir. Tanrı her yolla idrak edilebilir...” gibi nitelendirmeleri/değerlendirmeleri üzerinde derin derin düşünmek gerekmektedir.

Bu ve bu yöndeki değerlendirmelerden hareket edildiğinde, gelişmişliği veya geri kalmışlığı, herhangi bir dine mal edip yorum yapmayı geride bırakıp “ortak düşünüş”, “ortak bilinç” ve “ortak buluş” etrafında bir araya gelme yönteminin geliştirilmesi günümüzün önemli bir konusu olarak karşımızda durmaktadır. Bu da ancak “gerçekçi ve samimî diyalog ortamı”nın oluşmasıyla mümkündür. Bunun sağlanması da; “ön yargılardan, peşin bakışlardan ve gelecek hesabı yapmaktan, taraftar kazanmak için her yolu mübah görmekten yani Misyonerlik anlayışından kaçınma”ya bağlıdır. Bu ayrımı yapabilmek için de “dinlerin mesajının özü”nü iyi kavramak ve Kutsal Kitapların ifadelerini doğru anlamak/algılamak gerekmektedir. Bu bağlamda

tarihi verileri saptırmadan, tarafgir davranmadan, “dindaşlık yandaşlığı” yapmadan bilimsel veriler ışığında gerçekleri heryerde savunmak bilimselliğin gereği olmalıdır.

Ermeni Meselesi ve “Sözde Soykırım İddiaları” Üzerine Birkaç Söz

Yeri gelmişken, izninizle burada, 10-15 yılını Ermeniler konusundaki araştırmalara ayırmış bir bilim adamı olarak, bu konuda son gelişmeler üzerine, birkaç cümle söylemek istiyorum. Bildiğiniz gibi yaklaşık 10 gün önce Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu’nda, “Sözde Ermeni Soykırım Tasarısı” 21 red oyuna karşı 27oy ile kabul edildi. Bu Sözde Soykırım konusu, siyasal malzeme olarak Batı Dünyası’nda Türk Milleti’ne karşı kullanılmak istenmektedir. Şu iyi bilinmeli ki; dünya arşiv belgeleri, vekâyı nameler, yapılan bilimsel çalışmalar, hatıratlar “soykırım iddiaları”nı yalanlamaktadır. Çünkü öncelikle “soykırım” terimi Türk Milleti’ne yabancıdır ve Türk Milleti’nin lügatında “Soykırım” kelimesi olmadığı gibi tarihinde de böyle bir uygulama yoktur.

Soykırım, genel olarak, bir soyu, bir topluluğu önceden tasarlayarak yok etmek demektir. Türk Tarihi’nde böyle bir olay olmuş mudur? Bu soruya verilecek cevap “hayır”dır. Eğer “soykırım” olmuş olsaydı, bugün soykırım iddiasında bulunanlar hala varlıklarını sürdürebilir miydi? Arşiv belgeleri, vekayı nameler, tarafsız hatıra kitapları, bilimsel çalışmalar ile klasik Ermeni, Süryani ve Yahudi kaynakları bunun en önemli şahitleridir.

Türk Milleti’nin tarihinde ve lügatında olan özgün terim ise “hoşgörü”dür. Hoşgörü, hem tarihimizde hem de günümüzde Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Hangi dinden, hangi milletten, hangi soydan olursa olsun onlara karşı Türk Milleti ve Türk Devleti her zaman hoşgörülü davranmıştır. Tarihte bunun sayısız örneği vardır. Bugün bazı din ve mezhepler, bazı milletler ve bazı ırklar dünyada mevcudiyetini sürdürüyorsa bu, “Türk Milleti’nin Hoşgörüsü sayesinde” demek bir hakkın teslimi olacaktır. Ama bugün gelinen nokta; “dindaş yandaşlığı”nı da kullanarak tarihi tersyüz etmeye/çarpıtmaya ve Türk Milleti’ni köşeye sıkıştırmaya, “linç etmeye” yöneliktir. Bu girişim müttefik kabul edilen ve kendisini dünyanın lideri konumunda gören bir ülkede ortaya çıkıyorsa o zaman ya müttefiklik anlayışında bir değişiklik olmuştur ya Türkiye gözden çıkarılmıştır ya da “dindaş yandaşlık hukuku” bütün diğer hukukların önüne geçmiştir. Böyle bir durumda Türkiye’nin müttefiklik anlayışını ve dünyadaki gelişmeleri yeniden sorgulama yanında, “yeni bir dünya politikası” belirlemesi, yaşanan gelişmeler karşısında kaçınılmazdır.

Türk Milleti, 600 yıl birlikte yaşadığı Ermenileri “Millet-i Sadıka” olarak kabul etmiş ve devlet hizmetlerinde en üst makamlara kadar çıkarmıştır. Böyle değerlendirilen ve en hassas bakanlıklara bile getirilen bu Ermenileri kimler, niçin Türk Milleti ile karşı karşıya getirmiştir/getirmektedir? Gregoryan/Lusavorçagan Ermenilerin dinî ve millî gerçek tarihlerinin Türklerin hâkimiyetine geçtikten sonra başladığı bizzat Ermeni yazarlar, Patrikler tarafından ortaya konulmaktadır. Urfalı Mateos, Vekayinamesi’nde, 12. Yüzyılda, Ermenilerin Türkler sayesinde varlığını ve dinî inançlarını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. 15. Yüzyılda, 18. ve 19.Yüzyıl’da yazılan Vekayinamelerde ve tarih kitaplarında da bunlar çok net olarak ifade edilmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı’nda Ermenilerin dindaşları olan Bizanslıları bırakıp Sultan Alparslan yanında

yer almalarının sebebi, Türklerin hoşgörüsü ve adalet ile hükmetmesi değil midir? Fatih Sultan Mehmet'in muzaffer olması ve İstanbul'u alması için onun kılıcına bir hafta kilisede dua eden Bursa Metropoliti Hovakim Ermeni değil midir?

Türklerin dinî hoşgörüsü ve sahiplenmesi olmasaydı bugün "Ermeni Meselesi" diye bir mesele olacak mıydı? Çünkü Türkler Anadolu'ya geldiklerinde diğer Hıristiyanlarca Monofizit Hıristiyanlığı benimseyen Ermeniler yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya değiller miydi? Ne oldu da birden bire Batı Dünyası "Ermeni dostu ve hamisi" oluverdi? Bunun sebebi "yandaşlık" ve "dindaşlık" dayanışması ve siyasi bir manevra mıdır?

Doğru yaklaşım; soykırım konusunu son yıllarda gündeme getiren "Ermeni Lobisi"nin ve destekçilerinin, Ermeni Tarihini bir bütün olarak okumaları gerekli olmuştur. O zaman Ermenilerin gerçek tarihi, dinî ve millî varlıkları Türk Milletinin sayesinde olduğu görülecektir. Bunun en güzel ve özlü olarak ifadesi, 1917 yılında Ermeniler tarafından Fransızca olarak yayınlanan "Dadjar Dergisi"nde vurgulanan şu tespitlerde yer almıştır: "Ermeni, 600 yıldan beri, hangisi olursa olsun, dünyanın başka yönetimi altında, başka hiçbir millet tebaasının ne gördüğü ne tanıdığı geniş bir sosyal ve dinî hürriyetten yararlanarak Türkiye'nin toprağında Türk ile yan yana yaşadı."

Türklerin hoşgörüsünden sadece Ermeniler değil, Yahudiler ve diğer milletler de faydalanmıştır. Osmanlı Padişahı II. Bayezid, "Benim ülkemin kapıları, dünyanın neresinde zulüm gören insanlar varsa onlara açıktır" diyerek Yahudileri, 1492'de İspanya'da soykırıma uğradıkları bir dönemde, Türk Yurdu'na kabul etmiş ve onlara ülkesinde ne şekilde olursa olsun eziyet edilmesini de yasaklamıştır. Yahudiler, Türklerin himayesini ve hoşgörüsünü hiç unutmamış, Türkiye'ye sığınışlarının 400. ve 500. yıldönümlerini kutlamışlardır / kutlamaktadırlar. Bu yıldönümlerinde Türklerin himayeleri ve engin hoşgörülerini dile getirilmiştir. Günümüz Türkiye Yahudileri, Türklerin Yahudilere karşı hoşgörülerini ve himayelerini dile getirmek için vakıflar kurmuş, "Türkiye'ye Sığınışlarının 500. Yıldönümü"nü kutlamışlar ve Türk Milleti'nin hamiyetperverliğini dünyaya duyurmuşlardır.

Yüzde % 98'i İslâm'ı din olarak benimseyen Türk Milleti, tarih boyunca, hep düşenin dostu olmuş, dini ve ırkı ne olursa olsun ayırım yapmadan herkese hoşgörü göstermiş ve adâletle muamele etmeyi kendisine prensip edinmiştir. Çünkü Türkler; Hz. Muhammed'den Ahmet Yesevi'ye, Mevlana'dan Hacı Bektaş Veli'ye ve Yunus Emre'ye kadar bütün manevi önderlerin hoşgörü anlayışlarını kendilerine rehber edinmişlerdir.

Modern Türkiye'nin kuruluşunda Mustafa Kemal Atatürk, önceki Türk Devleti Yöneticilerinin yaptığı gibi, dinî azınlıklara inanç, ibadet ve düşünce hürriyeti vermiştir. Atatürk, bu konuda, "Her kişi istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine göre bir siyasî fikre sahip olmak, seçtiği bir dinin şartlarını yerine getirmek veya getirmemek hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına egemen olunamaz" diyerek "Türk Hoşgörüsü"nü ortaya koymuştur. Günümüzde de Türk Milleti, yönetimleri altındaki hem Yahudi hem de bütün Hıristiyan gruplara hoşgörünün bütün örneklerini göstermektedir.

Sekülerleşme ve Dinin Geleceği Üzerine

Bu tespitlerden sonra düzenlediğimiz bilimsel toplantı hakkında da kısa bir bilgi sunmak istiyorum. Son zamanlarda Sosyal Bilimcilerin üzerinde durdukları alanlardan birini, Sekülerleşmenin oluşturduğu dikkati çekmektedir. Amerika başta olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde halk arasında dine bağlılığın ve dinî faaliyetlerin devam etmesi; dinî gelişimin ve nüfuzun giderek etkisini artıracığının işaretini vermektedir. Bu süreç, din - ekonomi ilişkisini ve birbirine etkisini gündeme getirmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak “dinî alt kültür” ve “alt kültürel kimlik” iddialarının önü açılmaktadır. Bu süreç, yeni dinî hareketlerin ve “yeni dinler”in tahrik edici gücü olduğu gibi “yeni milletçikler” oluşturmanın da kapısını aralamaktadır. Görünüşte masum bir “din ve vicdan hürriyeti” gibi algılanan bu gelişmelerin zamanla tehlikeli boyutlara ve yeni din veya kimlik çatışmalarına yolaçaacağı endişesini de beraberinde getirmektedir. İstenirse de bu durum dinlerin öz olarak istediği, “barış ve huzur ortamı”na da zarar vereceği endişesidir. Şimdilik Cami, Kilise, Sinagog ve Pagoda’nın yan yana olması hoşgörü ile karşılansa da gelecekte, geçmişte olduğu gibi, kavganın ve çatışmanın gerekçesi olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Son yıllarda ABD başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde, Doğu’da ve Ortadoğu’da, Avrasya’da ve Anadolu’da yeni dinî hareketler, “cemaat ve tarikat olguları”, yeni din iddiasında ortaya çıkan oluşumlar artmıştır/artmaktadır. Rusya’daki dinî canlanma, öğretim kurumlarında Ortodoks ağırlıklı olmak üzere diğer dinlerden bahsedilir olması ve okullarda okutulması; bazı kesimlerin dinin geleceği konusunda olumlu bakışına, bazı kesimlerin olumsuz ve endişeli bakışına yolaçmıştır/yolaçmaktadır.

Rusya’da 70 yıllık bir ateist ideolojinin uygulandığı dönemden sonra dini canlanmanın bariz bir şekilde kendini göstermesi din olgusunun bütün olumsuz şartlara rağmen yaşadığının canlı bir örneğidir. Bu örnek dikkate alınarak geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir dine inanan insanların herhangi bir art niyet taşımadan insanlığın faydasına olacak konularda işbirliği yapmaları insan olmanın gereklerindedir. Ancak bir dine inanan insanların, insanlığın faydasına olacak işlerde bir araya gelmesini ya “cehalet” ya “ideolojik bakış” ya “Misyonerlerik” ya da “şartlandırmalar” önlemek; özellikle bu hususlar, insanları hem birbirleri ile hem de içinden çıktıkları kendi toplumlarıyla karşı karşıya getirmektedir. Şartlanmanın ve saplantının beslendiği kaynak ise “cehalet”tir. Cehalet zehrinin panzehiri de dinleri doğru anlamak, doğru ve aslına uygun olarak öğrenmek ile dinler hakkında “doğru bilgi” vermektir.

Din konusundaki doğru bilgi, bütün diğer bilgilerden çok daha önemlidir. Dindeki doğru bilgilenme hem barışın temel şartı hem de bilimsel ve teknolojik gelişmenin temel harcıdır. Din konusundaki yanlış bilgi ve bilgilendirme ise, hem şartlanmanın ve saplantının hem zıtlaşmanın ve uzaklaşmanın hem de kargaşanın ve kavganın muharrik gücüdür. Bunun için dinin/dinlerin; Devletin denetimi ve gözetimi altında, zorunlu eğitim-öğretim çağında öğretilmesi önem taşımaktadır. İhtiyaç duyulan ve kültürün ayrılmaz parçası olan Din, eğer ihtiyaç duyulduğu çağda ve pedagojik ortamda öğretilmez ise; “din öğretimi” ya yer altına iner ya yanlış öğretilir ya da ideolojik bir noktaya çekilir. Bu üç durumdaki öğrenimin oluşturacağı sonuç “bağnazlık”tır. Din ve diğer dinler konusunda bağnazlığı aşmanın yolu; kişinin kendi dini yanında başka dinleri de doğru öğrenmesinden, kendi “inanç değerleri”ne saygı gösterilmesini istiyorsa; başkalarının

“inanç değerleri”ne saygı göstermesinden, kendi ülkesinin gerçekleri ve uygulamaları yanında dünyadaki gerçekleri ve uygulamaları bilmesinden geçmektedir.

Sonuç

“Sekülerleşme ve Dinî Canlanma” konulu bu “İlmî Toplantı” hem Türkiye hem dünya için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu konu, ilk defa bu boyutta ve alan araştırmalarına dayalı olarak bilimsel bir ortamda ele alınıp tartışılacak/tartışılmış, yapılan katkılar ile olgunlaştırılıp Türk Milleti’nin ve dünyanın hizmetine sunulacaktır/sunulmuştur. Sekülerleşmenin gelişim sürecini ortaya koyan bu sempozyum aynı zamanda dinin geleceğine dair öngörülerini ve düşüncelerini de içermektedir.

Bu toplantı, dört oturumda gerçekleştirilecektir/gerçekleştirilmiştir. Birinci Oturumda Laiklik, Sekülerleşme, Modernite ve Dini Canlanma gibi terimler ile ilgili Kavram Analizi yapılacak/yapılmış; İkinci Oturumda Dinlerdeki Sekülerleşmeye İlişkin Düşünceler ve Tutumlar ele alınacak/alınmış; Üçüncü Oturumda Sekülerleşme ve Türkiye konusu işlenecek/işlenmiş; Dördüncü Oturumda Sekülerleşme ve Dinin Geleceği Üzerine Düşünceler gündeme getirilecektir/getirilmiştir. Dört oturumda 7’si dünyanın değişik ülkelerinden 11’i Türkiye’den olmak üzere 18 bilim adamı tebliğ sunacaktır/sunmuştur. Sunulan bu tebliğler 18 Türk bilim adamı tarafından müzakere edilecektir/edilmiştir.

Yurtiçinden ve yurtdışından tebliğci ve müzakereci olarak katılan bütün bilim adamlarına katkılarından dolayı şükranlarımı sunuyorum. Bu toplantının ülkemize, milletimize, bütün insanlığa ve bilim dünyasına hayırlar getirmesini temenni ediyorum. Bu toplantıya-proje bazında-maddî destek veren TÜBİTAK’a da teşekkür ediyorum.

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yönetim Kurulu Üyeleri ile Yürütme Kurulu Üyeleri başta olmak üzere emeği geçenlerin hepsine ve katılımcılara teşekkürü borç biliyorum. Bu arada Uluslararası Dinler Tarihi Derneğinin(IAHR) Sayın Genel Başkanına, Yönetim Kurulu Üyelerine ve NUMEN Dergisi sorumlularına da teşekkürlerinden dolayı Türkiye Dinler Tarihi Derneği Başkanı olarak şahsım, Yönetim Kurulu ve Üyeleri adına hoşgeldiniz diyor, teşekkürlerimi sunuyorum.